

Marek Ferenc

(Uniwersytet Jagielloński, Kraków)

POSŁOWIE I INSTRUKCJA NA SEJM, KTÓREGO NIE BYŁO. ARTYKUŁY SEJMIKU ŚREDZKIEGO Z 15 GRUDNIA 1586 ROKU

Abstract

THE DEPUTIES AND PARLIAMENTARY INSTRUCTIONS TO THE SEJM WHICH NEVER CONVENED. ARTICLES OF THE ŚRODA SEJMIK OF 15 DECEMBER 1586

The article presents the parliamentary instructions provided for the deputies of Wielkopolska elected to take part in the Sejm (parliament) of 2 February 1587. The monarch requested deputies to back his tax proposals, as well as prepare defences against the Tartar, Turkish and Muscovite threats. The sejmik (dietine) which met in Środa mainly elected royalist deputies, but added so many new and minor issues to their instructions that the royal project could have failed amidst nonessential debates. This we will never know for certain, as the parliament never convened due to the monarch's death on 12 December 1586.

Key words: King Stefan Batory, parliamentary legations, Crown land sejmik (dietine), interregnum, deputies.

Słowa kluczowe: król Stefan Batory, legacje sejmikowe, sejmik ziemski koronny, bezkrólewie, posłowie.

Okolo godziny piątej po południu 12 grudnia 1586 r. w Grodnie, najprawdopodobniej z powodu uremii, zmarł król Stefan Batory¹. Mimo że od dawna chorował i najbliższe otoczenie zdawało sobie sprawę ze złego stanu zdrowia monarchy, jego śmierć była zaskoczeniem dla większości senatorów i szlachty

¹ R. Heidenstein, *Dzieje Polski od śmierci Zygmunta Augusta do roku 1594*, t. II, wyd. W. Spasowicz, Petersburg 1857, s. 202; *Jana Dymitra Solikowskiego arcybiskupa lwoskiego krótki pamiętnik rzeczy polskich od zgonu Zygmunta Augusta, zmarłego w Knyszynie 1572 r. w miesiącu lipcu, do r. 1590*, przeł. z łac. W. Syrokomla, Petersburg–Mohylew 1855, s. 74; *Źródła dziejowe*, t. IX: *Księgi podskarbińskie z czasów Stefana Batorego 1576–1586*, wyd. A. Pawiński, Warszawa 1881, s. 147; J. Besala, *Stefan Batory*, Warszawa 1992, s. 473–481; F. Giedroyć, *Przyczyna zgonu króla Stefana Batorego*, „Przegląd Historyczny” II/1, 1905, s. 143–156; S. Grzybowski, *Jan Zamoyski*, Warszawa 1994, s. 188; A. Knot, *Dwór lekarski Stefana Batorego*, „Archiwum

w Rzeczypospolitej. Krótkie, nieco ponaddziesięcioletnie², panowanie Batorego było niezwykle intensywne i bogate w różnorodne wydarzenia. Wśród nich niewątpliwie na pierwszym miejscu należy wymienić sukcesy w zmaganiach z Moskwą, które po paśmie porażek w czasach ostatnich Jagiellonów doprowadziły do odzyskania przez Litwę ziem utraconych za Zygmunta Augusta oraz uzyskania kontroli nad większością Inflant. Sytuacja wewnętrzna państwa polsko-litewskiego w momencie zgonu króla Stefana była bardzo skomplikowana. Szlachta, która walnie przyczyniła się do wyniesienia Węgra na tron, liczyła, że będzie on kontynuował realizację postulatów ruchu egzekucyjnego. Tymczasem Batory wyraźnie dążył do wzmocnienia władzy monarszej, a swoje rządy opierał na współpracy z Janem Zamoyskim, którego można określić mianem „pierwszego poddanego”. Bliskim współpracownikiem króla był też marszałek wielki koronny Andrzej Opaliński³. Ten ostatni szczególnie mocne wpływy posiadał w Wielkopolsce. Z kolei głównym oparciem króla na Litwie byli Radziwiłłowie. Ku rozczarowaniu szlachty Stefan Batory wolał współdziałać z senatorami. Dodatkowo za jego panowania, nie bez inspiracji Zamoyskiego, wzrastała pozycja sejmików ziemskich kosztem sejmu, a zwłaszcza izby poselskiej. Polityka króla i potężnego kanclerza doprowadziła do pojawienia się silnej opozycji, kierowanej przez ród Zborowskich, którym Batory w dużym stopniu zawdzięczał koronę⁴. Wydaje się, że w ostatnim okresie rządów władca zaczął tracić zaufanie do Zamoyskiego, ale nie zdążył już zmienić swojej polityki.

Historii i Filozofii Medycyny oraz Historii Nauk Przyrodniczych” VIII, 1928, s. 176–185; A. Kraushar, *Czary na dworze Batorego*, Kraków 1888, s. 44–82; K. Olejnik, *Stefan Batory 1533–1586*, Warszawa 1988, s. 295–296; A. Pawiński, *Stefan Batory jako myśliciel*, [w:] *Źródła dziejowe*, t. XI: *Akta Metryki Koronnej co ważniejsze z czasów Stefana Batorego 1576–1586*, wyd. A. Pawiński, Warszawa 1882, s. 38–40; A. Pieńkowska, *Zjazdy i sejmy z okresu bezkrólestwa po śmierci Stefana Batorego*, Pułtusk 2010, s. 17–21; H.Z. Scheuring, *Czy królobójstwo? Krytyczne studium o śmierci Stefana Wielkiego Batorego*, Londyn 1964, s. 166–224; L. Szczucki, *U źródeł legendy o otruciu Stefana Batorego*, [w:] *Kultura staropolska – kultura europejska. Prace ofiarowane Januszowi Tazbirowi w siedemdziesiątą rocznicę urodzin*, red. S. Bylina, Warszawa 1997, s. 307–314; F. Walter, *Choroby i zgon króla Stefana Batorego w świetle narady lekarskiej*, Lwów 1934, s. 1–28 (odbitka z „Polskiej Gazety Lekarskiej” 32–35, 1934); M. Wrede, *Itinerarium króla Stefana Batorego 1576–1586*, Warszawa 2010, s. 134–135; W. Zakrzewski, *Stefan Batory*, Kraków 1887, s. 1 i n.

² Stefan Batory został wybrany królem 14 grudnia 1575, a koronowany 1 maja 1576 roku.

³ Andrzej Opaliński h. Łodzia (1540–1593) – kasztelan przemęcki 1560–1569, kasztelan śremski 1569–1572, marszałek nadworny koronny 1572–1574, marszałek wielki koronny 1574–1593, starosta generalny wielkopolski 1578–1593, zob. W. Dworzaczek, *Opaliński Andrzej*, PSB, t. XXIV, s. 72–78.

⁴ E. Dubas-Urwanowicz, *O nowy kształt Rzeczypospolitej. Kryzys polityczny w państwie w latach 1576–1586*, Warszawa 2013, s. 17–228; M. Ferenc, *Mikołaj Radziwiłł „Rudy” (ok. 1515–1584). Działalność polityczna i wojskowa*, Kraków 2008, s. 533–621; L. Kieniewicz, *Senat za Stefana Batorego*, Warszawa 2000, s. 87–276; H. Lulewicz, *Gniewów o unię ciąg dalszy. Stosunki polsko-litewskie w latach 1569–1588*, Warszawa 2002, s. 285–352; A. Pieńkowska, *op. cit.*, s. 21–28.

Rozdarcie Rzeczypospolitej i konflikt króla z narastającą opozycją najpełniej ujawniły się podczas burzliwego sejmku 1585 r., zdominowanego przez słynną sprawę Zborowskich, a ściślej sąd sejmowy nad Krzysztofem, oskarżonym przez władzę o obrazę majestatu⁵. Wcześniej w 1584 r. doszło do ścięcia jego brata Samuela, uznanego przez część szlachty za ofiarę królewskiej tyranii, której najzagorzalszego poplecznika widziano w Zamoyskim. Należy przy tym pamiętać, że pewna grupa działaczy szlacheckich starała się utrzymać niezależność i nie da się jej zaliczyć ani do popleczników dworu, ani do opozycjonistów. Byli oni wyrazicielami słabnącej samodzielności stanu rycerskiego.

W chwili śmierci Stefana Batorego Rzeczpospolita znajdowała się w końcowym etapie kampanii przedsejmowej. Mimo postępującej choroby król latem 1586 r. zdecydował się na zwołanie kolejnego sejmku. Został on wyznaczony na 2 lutego 1587 roku. Sejmiki koronne miały się zebrać 15 grudnia lub jak pokazuje przykład ziemi liwskiej 12 grudnia 1586 roku⁶. W legacji sejmikowej Batory, zapewne celowo, pomijał działalność opozycji i Zborowskich, choć ganił szlachtę za brak podjęcia na poprzednim sejmie decyzji podatkowych i małą troskę o bezpieczeństwo państwa. Skupiał się przede wszystkim na polityce zewnętrznej. Ostrzegał przed niebezpieczeństwem tatarskim, tureckim i moskiewskim. To ostatnie uważał za najgroźniejsze i zwracał się do szlachty o uchwalenie podatków na kolejną wojnę z carem. Apelowo, aby sejmiki dały swoim posłom całkowitą swobodę działania⁷.

Wyraźnie widać, że zasadniczym celem dworu było przeforsowanie na sejmie 1587 r. zgody na podjęcie walnej rozprawy zbrojnej z Moskwą. Plany wojny na wschodzie miały służyć m.in. uspokojeniu sytuacji wewnętrznej kraju oraz wzmocnieniu władzy monarszej⁸. Przede wszystkim były jednak podstawą dalekosiężnej polityki międzynarodowej Batorego. Zawarty w 1582 r. w Jamie Zapolskim rozejm z carem dał Rzeczypospolitej nie tylko przewagę nad Moskwą, ale także dominującą pozycję w Europie Środkowo-Wschodniej. Uległa ona dalszemu wzmocnieniu po śmierci Iwana IV Groźnego. Próby zawarcia trwałego pokoju z jego synem i następcą Fiodorem I rozbiły się o obopólne wygórowane żądania terytorialne. W efekcie jedynie przedłużono rozejm na kolejne dwa lata i zaplanowano nawiązanie dalszych negocjacji w czerwcu 1587 roku. Ewentualne

⁵ *Dyaryusze sejmowe r. 1585*, oprac. A. Czuczynski, [w:] *Scriptores Rerum Polonicarum*, t. XVIII, Kraków 1901, s. 1–330; E. Dubas-Urwanowicz, *Król i szlachta na sejmikach batoriańskich. Konflikty i kompromisy*, [w:] *Między monarchią a demokracją. Studia z dziejów polski XV-XVIII wieku*, red. A. Sucheni-Grabowska, M. Żaryn, Warszawa 1994, s. 159–161; idem, *O nowy kształt Rzeczypospolitej*, s. 128–150; L. Kieniewicz, *op. cit.*, s. 128–129.

⁶ Biblioteka PAU i PAN w Krakowie, Teki Pawińskiego, nr 8322, s. 39–39v; S. Grzybowski, *op. cit.*, s. 187; A. Pieńkowska, *op. cit.*, s. 25–26, 32, 36–37; W. Sokołowski, *op. cit.*, s. 136. Kampania sejmikowa w Wielkim Księstwie Litewskim miała się rozpocząć 2 stycznia, H. Lulewicz, *op. cit.*, s. 355.

⁷ A. Pieńkowska, *op. cit.*, s. 33–34.

⁸ W. Sokołowski, *op. cit.*, s. 135.

uchwały podatkowe zwołanego na luty 1587 r. sejmku nie tylko wzmocniłyby stanowisko polskie podczas rozmów z Rosjanami, ale – co bardziej prawdopodobne – pozwoliłyby królowi podjąć skuteczną akcję militarną bez oglądania się na efekty działań dyplomatycznych. Dodatkowo antyrosyjskie zamierzenia Batorego można wiązać z jego polityką turecką, choć nie jest do końca jasne stanowisko polskiego władcy wobec ewentualnej ligi przeciw państwu osmańskiemu. Stefan Batory szansę na skuteczną wojnę z Turcją widział raczej dopiero po pokonaniu Moskwy i włączeniu jej do koalicji chrześcijańskiej⁹.

Wielkie plany polityczne, tak domniemane, jak i rzeczywiste, straciły rację bytu wraz ze śmiercią króla Stefana. Trudno powiedzieć, jakie byłyby decyzje sejmowe w lutym 1587 r. oraz czy senat i izba poselska udzieliłyby poparcia wojnie z Moskwą¹⁰. Relacje kronikarzy wydają się wskazywać, że nastroje, przynajmniej częściowo, sprzyjały zamierzeniom władcy¹¹. Pewną wskazówką w tej kwestii mogłyby być instrukcje sejmikowe, ale większość koronnych zgromadzeń szlacheckich nie zdążyła podjąć decyzji wskazywanych w uniwersale królewskim, gdyż wcześniej dotarła do nich wieść o zgonie Batorego. Sejmiki lubelski, sandomierski i krakowski otrzymały tę informację w trakcie obrad i samorzutnie przekształciły się w lokalne zjazdy czasu bezkrólewia. Podjęły też uchwały kapturowe. Szlachta belska, ruska, wołyńska, podlaska i niemal cała mazowiecka zobowiązała urzędników w swoich województwach do zwołania sejmików przedkonwokacyjnych. Jedynie sejmik wielkopolski w Środzie i liwski w Liwie uchwały instrukcje i odniosły się do przedstawionych im propozycji królewskich, gdyż nie wiedziały jeszcze o śmierci władcy¹². Te dwa ostatnie przykłady pozwalają w bardzo ograniczonym zakresie przyjrzeć się postawom i oczekiwaniom szlachty związanym z lutym 1587 roku. W jakiś sposób rzucają też światło na realność oczekiwań Batorego związanych z planowaną wojną z Moskwą¹³.

Zachowane do naszych czasów uchwały średzka i liwska mają zdecydowanie różny charakter, tak pod względem formy, treści i objętości. Siłą rzeczy postanowienia szlachty wielkopolskiej są ciekawsze, gdyż pochodzą z tzw. „sejmiku górnego”. Poza tym ich zawartość jest bez porównania obszerniejsza i bogatsza. Decyzje podjęte w Liwie nie są typową instrukcją, ale dokonaną w grodzie liw-

⁹ *Dyaryusze sejmowe r. 1585*, s. 254–255; R. Heidenstein, *op. cit.*, s. 195–196; 200–202; *Jana Dymitra Solikowskiego...*, *op. cit.*, s. 74; J. Besala, *op. cit.*, s. 465–473; H. Lulewicz, *op. cit.*, s. 354–355, 359; K. Olejnik, *op. cit.*, s. 278–287; A. Pieńkowska, *op. cit.*, s. 28–29.

¹⁰ Sceptycznie szanse kontynuacji wojny z Moskwą oceniał np. W. Sokołowski, *op. cit.*, s. 136. Zdecydowanie przeciwny pogląd wyraził np. S. Grzybowski, *op. cit.*, s. 188.

¹¹ R. Heidenstein, *op. cit.*, s. 264; *Jana Dymitra Solikowskiego...*, *op. cit.*, s. 34.

¹² H. Lulewicz, *op. cit.*, s. 355–356; A. Pieńkowska, *op. cit.*, s. 32–33, 37–54.

¹³ Nie można całkowicie wykluczyć, że także inne sejmiki uchwały instrukcje dla posłów sejmowych przed otrzymaniem wiadomości o zgonie Batorego. Niemniej nie zachowały się informacje źródłowe na ten temat. Sprawę tę badała Anna Pieńkowska w cytowanej wyżej pracy poświęconej zjazdom i sejmom okresu bezkrólewia po śmierci Stefana Batorego.

skim, w języku łacińskim, oblatą postanowień sejmikowych, zawierającą jedynie nazwiska posłów na sejm oraz odpowiedź szlachty na propozycję króla wzywającą do uchwalenia podatków na wojnę z Moskwą. Innych ustaleń, nawet jeśli zapadły, nie odnotowano. Nie jest to też tekst z epoki, ale wykonana w drugiej połowie XIX w. kopia, licząca niepełne cztery strony, wchodząca w skład Tek Adolfa Pawińskiego¹⁴. Wpisu do ksiąg grodzkich dokonano w obecności podstarościego liwskiego Pawła Laskowskiego¹⁵ w wigilię św. Łucji, czyli 12 grudnia 1586 roku. W tym samym dniu obradował też sejmik. Najprawdopodobniej zakończył się jeszcze przed śmiercią Batorego.

Bardziej nas tutaj interesujące artykuły średzkie nie zostały uwzględnione w wydanych przez Włodzimierza Dworzaczka *Aktach sejmikowych województw poznańskiego i kaliskiego*¹⁶. Są jednak znane historykom. Pisali o nich m.in. Henryk Lulewicz i Anna Pieńkowska¹⁷. Nie podejmowali jednak gruntownej analizy całej treści, skupiając się na wybranych problemach, co jest zrozumiałe, skoro zajmowali się stosunkami polsko-litewskimi czy bezkrólewem po śmierci Batorego. Niemniej oboje zwrócili uwagę na najważniejszą kwestię, tj. postawę Wielkopolan wobec planów antymoskiewskich króla Stefana.

Artykuły przedsejmowego sejmiku średzkiego z 1586 r. przechowywane są obecnie w Archiwum Narodowym w Krakowie w zespole Archiwum Młynowskie Chodkiewiczów pod sygnaturą 1282 (zob. Aneks). Liczący cztery strony tekst zawiera 24 artykuły, spis posłów oraz wykaz najważniejszych uczestników sejmiku, tj. trzech senatorów i przedstawiciela koła rycerskiego, którzy podpisali dokument, z tym że nie ma ich autografów. Papier nosi ślady składania, co pozwala przypuszczać, że dokument był przesyłany. Dukt pisma wskazuje, że jest to szesnastowieczna kopia, najprawdopodobniej pochodząca z 1586 lub 1587 roku. Trudno dzisiaj powiedzieć, w jaki sposób trafiła do Chodkiewiczów, ale można ją uznać za dobry przykład zainteresowania litewskiej magnaterii wydarzeniami politycznymi rozgrywającymi się w innych częściach Rzeczypospolitej.

Sejmik w Środzie odbył się 15 grudnia 1586 r., w dniu wskazanym uniwersałem królewskim datowanym z Grodna 6 października. Sejmik generalny w Kole został wyznaczony na 30 grudnia¹⁸. Odległość z Grodna do Środy wynosi w linii prostej 468 km, więc wiadomość o zgonie monarchy nie miała

¹⁴ Biblioteka PAU i PAN w Krakowie, Teki Pawińskiego, nr 8322, s. 39–39v.

¹⁵ Paweł Laskowski z Jagodnego h. Korab (lub Trzaska) – podstarości liwski ok. 1586–1588, sędzia grodzki nurski 1598, zob. A. Boniecki, *Herbarz polski*, t. XIII, Warszawa 1909, s. 358, 378; S. Uruski, *Rodzina. Herbarz szlachty polskiej*, t. VIII, Warszawa 1911, s. 283; L. Załewski, *Szlachta ziemi liwskiej. Sejmiki, urzędy, herbarz*, Warszawa 2005, s. 84, 133.

¹⁶ *Akta sejmikowe województw poznańskiego i kaliskiego*, t. I, cz. 1: 1572–1616, wyd. W. Dworzaczek, Poznań 1957, s. 39–40.

¹⁷ H. Lulewicz, *op. cit.*, s. 355; A. Pieńkowska, *op. cit.*, s. 35, 37, 86.

¹⁸ *Akta sejmikowe województw poznańskiego i kaliskiego*, *op. cit.*, s. 39–40.

szans dotrzeć do sejmikującej szlachty. W efekcie wielkopolska reakcja na śmierć Batorego była spóźniona.

Nie sposób określić, jaka była frekwencja na sejmiku. Pod zachowaną kopią instrukcji brak podpisów uczestników obrad. Mamy natomiast informację, że „imieniem całego koła rycerskiego” dokument sygnował podkomorzy poznański Jan Rozdrażewski (Rozrażewski)¹⁹. Tego typu sformułowanie może sugerować obecność dużej liczby szlachty, ale równie dobrze może to być sposób na ukrycie małego zainteresowania sejmikiem²⁰. Wskazanie Rozdrażewskiego jako reprezentanta szlachty pozwala domniemywać, że pełnił funkcję marszałka sejmikowego.

W Środzie zgromadziło się czterech senatorów. Wśród posłów wybranych na sejm znalazł się kasztelan kamieński Marcin Ostroróg z Lwówka (Lwowski)²¹. Raczej niemożliwa była sytuacja, aby został posłem bez uczestniczenia w sejmiku. Podpisami swoją obecność potwierdzili: wojewoda poznański Stanisław Górka²², wojewoda kaliski Piotr Potulicki²³ oraz zapewne kasztelan rogoziński Jan Opaliński²⁴. W przypadku tego ostatniego sytuacja nie jest do końca jasna, bowiem w dokumencie poniżej personaliów i tytułu Potulickiego widnieje tylko samo nazwisko: Opaliński²⁵. Zakładam, że nie mógł to być marszałek koronny Andrzej Opaliński, którego trudno podejrzewać o zgodne uczestnictwo w sejmiku razem ze Stanisławem Górką, jego zaciekle wrogiem politycznym. W obu województwach ścisłej Wielkopolski było ogółem 15 senatorów świeckich – 2 wojewodów (poznański i kaliski) oraz 13 kasztelanów (3 większych: gnieźnieński, kaliski i poznański, oraz 10 mniejszych: biechowski, kamieński, krzywiński, łądzki, międzryzecki, nakielski, śremski, przemęcki, rogoziński, santocki). W zjeździe średzkim uczestniczyli więc wszyscy wielkopolscy wojewodowie i tylko dwóch kasztelanów mniejszych. Tym samym należy stwierdzić, że frekwencja senatorska była niewielka, choć stawili się najznacniejsi. Nie ma śladu obecności przedstawicieli duchowieństwa.

¹⁹ Jan Rozdrażewski (Rozrażewski) h. Doliwa (ok. 1543–1600) – podkomorzy poznański 1578–1591, kasztelan poznański 1591–1600, zob. J. Dworzaczkowa, H. Kowalska, *Rozdrażewski Jan*, PSB, t. XXXII, s. 371–373.

²⁰ A. Pieńkowska (*op. cit.*, s. 35–36) stawia tezę o niskiej frekwencji oraz słabym zainteresowaniu senatorów i szlachty lutowym sejmem 1587 r.

²¹ Marcin Ostroróg z Lwówka h. Nałęcz (zm. 1590/1591) – kasztelan kamieński 1581–1590, zob. W. Dworzaczek, *Ostroróg Marcin*, PSB, t. XXIV, s. 513–514.

²² Stanisław Górka h. Łódzia (1538–1592) – wojewoda poznański, zob. K. Lepszy, *Górka Stanisław*, PSB, t. VIII, s. 416–421.

²³ Piotr Potulicki h. Grzymała (zm. 1606) – kasztelan przemęcki 1569–1576, wojewoda brzeski 1581–1583, wojewoda kaliski 1584–1606, zob. S. Leitgeber, *Potulicki Piotr*, PSB, t. XXVIII, s. 252–255.

²⁴ Jan Opaliński h. Łódzia (1546–1598) – kasztelan rogoziński 1578–1598, zob. W. Dworzaczek, *Opaliński Jan*, PSB, t. XXIV, s. 81.

²⁵ A. Pieńkowska (*op. cit.*, s. 35–36) wymienia tylko trzech obecnych na sejmiku średzkim senatorów, bez Opalińskiego.

Spośród wymienionych wyżej senatorów Piotr Potulicki był bez wątpienia stronikiem dworu, a podczas bezkrólewia znalazł się w obozie Zamoyskiego i poparł kandydaturę Zygmunta Wazy. Z kolei Stanisław Górka był zdecydowanym opozycjonistą i po Batorym chciał wyniesienia na tron Habsburga²⁶. Zwolennikiem tego ostatniego był również Marcin Ostroróg. W obozie proaustriackim znalazł się także, skoligacony ze Zborowskimi przez żonę Barbarę z Ostrorogów, Jan Opaliński. Tym samym wypadła przyjąć, że wśród zgromadzonych w Środzie senatorów przeważali przeciwnicy króla Stefana.

Wśród wybranych na lutowy sejm 1587 r. posłów wielkopolskich, obok wspomnianych już wyżej kasztelana kamińskiego Marcina Ostroroga z Lwówka oraz podkomorzego poznańskiego Jana Rozdrażewskiego, znaleźli się: sędzia ziemski poznański Jan Gajewski (Gajowski)²⁷, sędzia ziemski kaliski Świętosław Orzelski²⁸, stolnik kaliski Krzysztof Mieliński²⁹, starosta pyzdrowski Adam Sędziwój Czarnkowski³⁰, starosta koniński Stanisław Przyjemski³¹, Jan Ostroróg³², Mikołaj Splawski³³, surogator kaliski Stanisław Pogorzelski (Pasikoń-Pogorzelski)³⁴, Piotr Chojeński³⁵ i Jan Rusiecki (Izdbieński

²⁶ L. Kieniewicz, *op. cit.*, s. 110, 114–116, 162–165, 181, 183, 188, 191, 267, 275.

²⁷ Jan Gajewski (Gajowski) z Błociszewa (zm. 1595) – sędzia ziemski poznański 1581–1595, zob. K. Lepszy, *Gajewski Jan*, PSB, t. VII, s. 215.

²⁸ Świętosław Orzelski h. Dryja (1549–1597) – pisarz ziemski kaliski 1576–1580, sędzia ziemski kaliski 1580–1589, starosta radziejowski 1589–1598, zob. H. Barycz, *Orzelski Świętosław*, PSB, t. XXIV, s. 305–309.

²⁹ Krzysztof Mieliński h. Wczele (zm. ok. 1606) – stolnik kaliski 1580–1606, zob. W. Dworzaczek, *Mieliński Krzysztof*, PSB, t. XX, s. 775–776.

³⁰ Adam Sędziwój Czarnkowski h. Nałęcz (1555–1627) – starosta pyzdrowski 1579–1616/1620, 1623–1627; starosta generalny wielkopolski 1593–1627; wojewoda łęczycki 1606–1627, zob. K. Chłapowski, *Starostowie w Wielkopolsce, na Kujawach i Mazowszu 1565–1696 (Materiały źródłowe)*, Warszawa 2007, s. 39, 98; W. Dobrowolska, *Czarnkowski z Czarnkowa Adam Sędziwój*, PSB, t. IV, s. 214–215.

³¹ Stanisław Przyjemski h. Rawicz (zm. 1595) – starosta koniński 1580–1593, marszałek nadworny koronny 1588–1593, marszałek wielki koronny 1593–1595, zob. K. Chłapowski, *op. cit.*, s. 27, 115; W. Dworzaczek, H. Kowalska, *Przyjemski Stanisław*, PSB, t. XXIX, s. 181–184.

³² Jan Ostroróg h. Nałęcz (1565–1622) – podczaszy koronny 1588–1600, kasztelan poznański 1600–1609, wojewoda poznański 1610–1622, zob. W. Dworzaczek, *Ostroróg Jan*, PSB, t. XXIV, s. 506–511.

³³ Mikołaj Splawski h. Leliwa (zm. 1593), zob. W. Chorążyczewski, *Splawski Jan*, PSB, t. XLI, s. 148–149.

³⁴ Stanisław Pogorzelski (Pasikoń-Pogorzelski) h. Wczele (zm. 1602) – surogator kaliski 1584–1590, podsedek kaliski 1590–1602, zob. W. Dworzaczek, *Pogorzelski Stanisław*, PSB, t. XXVII, s. 214.

³⁵ Piotr Chojeński (Choiński) h. Abdank (zm. 1615) – kasztelan santocki 1604–1615, zob. K. Lepszy, *Choiński (Chojeński) Piotr*, PSB, t. III, s. 390; *Urzednicy wielkopolscy XVI–XVIII w. Spisy*, oprac. A. Bieniaszewski, *Urzednicy dawnej Rzeczypospolitej XII–XVIII w. Spisy*, red. A. Gąsiorowski, t. I, z. 2, Wrocław 1987 s. 158, 196.

z Ruśca)³⁶. Sześciu z nich: Marcin Ostroróg, Jan Rozdrażewski, Jan Gajewski, Świętosław Orzelski, Krzysztof Mieliński i Stanisław Przyjemski, miało doświadczenie parlamentarne³⁷. O wcześniejszym posłowaniu pozostałych nie mamy wiadomości. Przypadek zasiadania kasztelana Marcina Ostroroga w izbie poselskiej może trochę dziwić, ale wówczas była to praktyka dość często spotykana³⁸. Spośród wybranych w grudniu 1586 r. w Środzie posłów dziewięciu: Rozdrażewskiego, Gajewskiego, Mielińskiego, Czarnkowskiego, Przyjemskiego, Jana Ostroroga, Splawskiego, Pogorzelskiego i Rusieckiego, da się zaliczyć do stronników dworu i zwolenników polityki królewskiej (z racji wcześniejszego popierania Stefana Batorego, bliskich związków z Andrzejem Opalińskim i Janem Zamoyskim bądź późniejszego wsparcia kandydatury Wazy)³⁹. Marcina Ostroroga i Chojeńskiego wypada uznać za przedstawicieli opozycji lub jej sympatyków⁴⁰. Natomiast Orzelski należał raczej do neutralistów⁴¹. Tym samym między reprezentantami szlachty wielkopolskiej przeważał obóz regalistów, a jego ewentualni przeciwnicy byli w zdecydowanej mniejszości.

W Liwie 12 grudnia 1586 r. wybrano na posłów sejmowych podstolego liwskiego Jakuba Ciesielskiego oraz Adriana Dobrzyńskiego z Czarnogłowa⁴². Nie ma świadectw ich związków z opozycją, co pozwala ostrożnie przyjąć, że

³⁶ Jan Rusiecki (Izdbieński z Ruśca) h. Poraj (zm. 1612) – komornik kaliski 1589–1598, podstarość i surrogator poznański, podsędek kaliski 1602–1603, sędzia ziemski kaliski 1603–1612, zob. W. Kaczorowski, *Rusiecki (Izdbieński z Ruśca) Jan*, PSB, t. XXXIII, s. 127–128.

³⁷ Marcin Ostroróg był wcześniej posłem na sejm w 1574 i 1585 r.; Jan Rozdrażewski w 1574 (konwokacyjny), 1576, 1578 i 1582; Jan Gajewski w 1582; Świętosław Orzelski w 1574 (konwokacyjny), 1576, 1576/77, 1578, 1581, 1582 i 1585; Krzysztof Mieliński w 1582; Stanisław Przyjemski w 1566, 1567, 1569, 1570, 1574, 1574 (konwokacyjny, od 13 IX marszałek izby poselskiej), 1576, 1578, 1581 (marszałek izby poselskiej) i 1585, zob. *Posłowie ziemscy koronni 1493–1600*, oprac. W. Uruszczak. I. Kaniewska, M. Ferenc, J. Byliński, red. I. Kaniewska, Warszawa 2013, s. 219, 225–226, 229–230, 243, 252–253, 265, 269–270, 281–282.

³⁸ Np. w czasach panowania Batorego reprezentantami sejmiku średzkiego w izbie poselskiej byli kasztelani: nakielski Stefan Grudziński na sejmach w 1576/77, 1578, 1581, 1582 i 1585; kowalski Stanisław Sierakowski w 1576/77; kamieński Marcin Ostroróg w 1585.

³⁹ D. Kadzik, *Stronnictwa polityczne w izbie poselskiej za czasów Stefana Batorego*, Kraków 2014 (praca magisterska, Archiwum UJ), s. 74, 76, 190, 105, 212, 215; S. Łempicki, *Renesans i humanizm w Polsce. Materiały do studiów*, Kraków 1951, s. 435.

⁴⁰ D. Kadzik, *op. cit.*, s. 85, 89, 113, 202; K. Lepszy, *op. cit.*, s. 190.

⁴¹ D. Kadzik, *op. cit.*, s. 91.

⁴² Biblioteka PAU i PAN w Krakowie, Teki Pawińskiego, nr 8322, s. 39; L. Zalewski, *op. cit.*, s. 20. Jakub Ciesielski h. Lubicz, podstoli liwski, zob. *ibidem*, s. 75, 78, 107. Adrian Dobrzyński z Czarnogłowa h. Ciołek, zob. *ibidem*, s. 20, 112. A. Pieńkowska (*op. cit.*, s. 35) podaje, że Adrian Dobrzyński (którego wymienia jako Dobranieckiego) i Jakub Ciesielski byli oddelegowani przez sejmik liwski na generał warszawski, gdzie mieli dyskutować i uzgodnić stanowisko wobec propozycji królewskich. W przywołanej wyżej kopii z Tek Pawińskiego widnieje jednak wyraźne sformułowanie, że obaj zostali wybrani: „[...] pro conventione regni generali warschoviensi pro die dies secundo mensis februarii in anno sequenti celebranda indicta et assignata[...]”, tam też powinni podejmować wszelkie decyzje wspólnie z innymi posłami ziemskimi.

nie sprzeciwiali się polityce królewskiej⁴³. Oczywiście trudno przewidywać, kto zostałby wybrany na innych sejmikach, gdyby te nie dowiedziały się wcześniej o śmierci Batorego. Niemniej znanych nam przedstawicieli Wielkopolski i ziem liwskiej dwór mógł uznać za przychylnych dla swoich planów.

Najważniejszą sprawą poruszoną na sejmiku przedsejmowym w Środzie była, zgodnie z intencją króla, wojna z Moskwą (artykuł 1). Szlachta wielkopolska aprobowała plany Batorego, ale pod warunkiem poparcia ich także przez inne województwa. Jednocześnie zastrzegła, aby podatek na ten cel został uchwalony tylko na jeden rok i w wymiarze nie większym niż to bywało w przeszłości⁴⁴. W Liwie nakazano posłom podejmować wszystkie uchwały w porozumieniu z parlamentarzystami pozostałych ziem Rzeczypospolitej⁴⁵. Tak więc pełnej zgody na antymoskiewską politykę nie było i prawdopodobnie stronnictwo królewskie dopiero czekała batalia o nią na sejmie.

Zapewne Wielkopolanie poważnie liczyli się z uchwałami podatkowymi, skoro artykuł 2 ich instrukcji mówił o zobowiązaniu poborców podatkowych do przedstawienia rachunków na „przyszłym sejmiku”. Doświadczenia w tym względzie nie były najlepsze. Ostatni raz za Batorego podatki uchwalono na sejmie 1581 roku. Niestety były ściągane opieszale i wystąpiły problemy z ich rozliczeniem. Aby tego uniknąć w 1583 r., król dla uzyskania pieniędzy odwołał się bezpośrednio do sejmików, ale nie miało to wpływu na poprawę pracy poborców⁴⁶.

Zainteresowanie sejmiku średzkiego kwestią finansów państwa i ich wykorzystaniem znalazło wyraz w żądaniu przeznaczenia kwarty na obronę ziem ruskich. Domagano się ponadto wyjaśnienia, dlaczego wpływy z kwarty uległy zmniejszeniu, i ukarania winnych takiego stanu rzeczy. Problemem tym zajmowano się w Wielkopolsce już wcześniej, m.in. na generale w Kole w 1577 roku⁴⁷. Szlachta w całej Koronie chciała ograniczyć wpływ monarchów na wybieranie i wydatkowanie kwarty, obawiając się ich samowoli. Kłopoty pojawiły się już za Zygmunta Augusta i występowały jeszcze silniej za Batorego. W okresie jego panowania wyliczano kwartę według dochodów ustalonych w poprzednich lustracjach, a nowych nie przeprowadzano⁴⁸. Król Stefan nie zaprzestał

⁴³ Adrian Dobrzyński w 1589 podpisał traktat bytomsko-będziński, więc raczej nie był stronnikiem Zborowskich i ich frakcji, zob. *Codex diplomaticus Regni Poloniae et Magni Ducatus Lithuaniae*, wyd. M. Dogiel, t. I, Wilno 1758, s. 239, 243.

⁴⁴ H. Lulewicz, *op. cit.*, s. 355; A. Pieńkowska, *op. cit.*, s. 35.

⁴⁵ Biblioteka PAU i PAN w Krakowie, Teki Pawińskiego, nr 8322, s. 39–39v.

⁴⁶ A. Filipczak-Kocur, *Skarb koronny za Zygmunta III Wazy*, Opole 1985, s. 47.

⁴⁷ *Akta sejmikowe województwa poznańskiego i kaliskiego*, s. 36.

⁴⁸ A. Filipczak-Kocur, *op. cit.*, s. 12–13, 14–15; A. Sucheni-Grabowska, *Walka o wymiar i przeznaczenie kwarty w końcu XVI i na początku XVII wieku*, „Przegląd Historyczny” LVI/1, 1965, s. 26–27.

też rozdawania królewskich, a tym samym uszczuplenia kwarty⁴⁹. Spadek wpływów z tej opłaty nie by ogromny, ale zauważalny, ze 107 766 zł w 1577 r. do 97 502 w 1588. Co ważniejsze, pieniądze, wbrew założeniom, nie były przeznaczane na obronę kresów południowo-wschodnich⁵⁰. Wojsko kwarciane na Podolu w 1586 r. liczyło zaledwie 550 koni jazdy i 300 piechurów⁵¹.

Wielkopoleanie w grudniu 1586 r. zajęli się także kwestią podatków płaconych w Prusach Królewskich i Wielkim Księstwie Litewskim (artykuł 11). Domagali się, aby zostały one całkowicie podporządkowane uchwałą parlamentu Rzeczypospolitej, zgodnie z postanowieniami unii lubelskiej 1569 roku. Sprzeciwiali się tym samym zachowaniu odrębności skarbowej Prus, co usilnie starała się utrzymać tamtejsza szlachta i wielkie miasta. Dyskusja na ten temat trwała przez cały okres rządów Stefana Batorego i nie zakończyła się wraz z jego śmiercią⁵². W Wielkopolsce bardziej interesowano się podatkami i czynszami pruskimi, ale przy okazji upominano się też o Litwę, gdzie występował podobny problem⁵³.

Dużo miejsca w artykułach śródzkich poświęcono kwestiom religijnym. Na pierwsze miejsce wysuwała się kompozycja między stanami duchownym i świeckim (artykuł 4). Był to ważny postulat konfederacji warszawskiej z 1573 r., bardzo intensywnie dyskutowany za panowania Batorego. Między innymi mimo zaabsorbowania sprawą Zborowskich kompozycja stanowiła ważny element obrad sejmu 1585 roku. Powołano wówczas specjalną komisję senacką mającą przygotować jej projekt. Efekt tych prac nie został jednak pozytywnie przyjęty przez izbę poselską i postanowiono powrócić do negocjacji na następnym sejmie⁵⁴. Co ciekawe, w grudniu 1586 r. Wielkopoleanie zalecali posłom podjęcie na sejmie rozmów o kompozycji w porozumieniu z senatorami, ale nakazywali „nie konkludować nic”, tylko odłożyć ostateczną decyzję do specjalnie zwołanych sejmików.

W Środzie protestowano także przeciwko łamaniu pokoju religijnego zagrożonego w konfederacji warszawskiej i żądano ukarania winnych zaburzeń wyznaniowych (artykuł 8). Wyraźnie widać zaniepokojenie wzrostem nietole-

⁴⁹ W. Pałucki, *Drogi i bezdroża skarbowości polskiej XVI i pierwszej połowy XVII wieku*, Wrocław 1974, s. 11, 211–212.

⁵⁰ A. Pawiński, *Skarbowość w Polsce i jej dzieje za Stefana Batorego*, Warszawa 1881 (*Źródła dziejowe*, t. VIII), s. 140–141, 231–232.

⁵¹ J. Wimmer, *Wojsko i skarb Rzeczypospolitej w XVI i XVII wieku*, „Studia i Materiały do Historii Wojskowości” XIV, cz. I, 1968, s. 5–6.

⁵² J. Deresiewicz, *Z przeszłości Prus Królewskich. Skarbowość Prus Królewskich od r. 1466–1569*, Poznań 1947, s. 114–179; A. Pawiński, *Skarbowość...*, *op. cit.*, s. 182–193.

⁵³ *Ibidem*, s. 464–470.

⁵⁴ *Dyaryusze sejmowe r. 1585*, *op. cit.*, s. 238–239; *Jana Dymitra Solikowskiego...*, *op. cit.*, s. 73; H. Lulewicz, *op. cit.*, s. 348–350; J.T. Maciuszko, *Konfederacja warszawska 1573 roku. Geneza, pierwsze lata obowiązywania*, Warszawa 1984, s. 193–197; T. Romaniuk, *Działalność polityczno-reformacyjna szlachty różnowierczej na sejmiku lubelskim w latach 1575–1648*, „Rocznik Lubelski” XVIII, 1975, s. 35–36.

rancji wobec ewangelików w czasach Stefana Batorego⁵⁵. Jako najważniejszy przykład wymieniano wydarzenia w Pińczowie⁵⁶. Prawdopodobnie chodziło o niepokoje wywołane przełomem religijnym w tym mieście, które dzięki związaniu się jego właściciele Oleśnickich z ruchem reformacyjnym było prężnym ośrodkiem protestantyzmu na ziemiach polskich. W połowie XVI w. Mikołaj Oleśnicki wypędził z Pińczowa paulinów, sprowadzonych tam przez biskupa krakowskiego Zbigniewa Oleśnickiego w 1436 roku. Pozbawieni majątku zakonnicy osiedli w latach 1550–1586 w pobliskim Wierciszowie. Synowie i spadkobiercy Mikołaja, Andrzej i Jan, przegrali proces, w wyniku którego Trybunał Koronny wydał w 1585 r. wyrok przywracający paulinom prawa do utraconych dóbr. Dodatkowo sąd ziemski w Wiślicy nałożył na Oleśnickich karę 2000 florenów jako odszkodowanie za przywłaszczenie przez ich ojca klasztornej wsi Podłęże. Oleśnicy popadli w poważne tarapaty finansowe, co zmusiło ich do sprzedaży Pińczowa. W 1586 r. miasto nabył ówczesny biskup krakowski Piotr Myszkowski, doprowadzając nie tylko do powrotu paulinów, ale przede wszystkim do rekatolizacji⁵⁷. Musiało to wywołać konflikt z ewangelickimi mieszkańcami. Szlachta zgromadzona na sejmiku średzkim wspominała też o zaburzeniach w Krakowie. Zapewne chodziło przede wszystkim o napad studentów Akademii Krakowskiej na cmentarz ewangelicki 20 maja 1585 roku. Pokrzywdzeni złożyli skargę do rektora, którym był wówczas Marcin Glicki z Pilzna. Jako że jego wyrok nie satysfakcjonował ewangelików, odwołali się do króla. Batory jednak podtrzymał decyzję rektorską⁵⁸. Dopominano się też w artykułach średzkich ukarania winnych zaburzeń wyznaniowych w Poznaniu, co wynikało raczej z troski o zachowanie spokoju w największym mieście Wielkopolski. Sytuacja pod tym względem nie była tam bowiem najgorsza i trudno ją porównywać na przykład z napiętą i pełną konfliktów atmosferą panującą w Krakowie. Niemniej szlachta mogła być zaniepokojona chociażby sprawą drukarza poznańskiego Melchiora Nehringa (Neringa). Za podjęcie się wydania antyjezuickiego pisma jego drukarnia na początku 1578 r. została napadnięta i zdemolowana przez ludzi biskupa poznańskiego Łukasza Kościeleckiego. Drukarsza biskup skazał na pręgierz i chłostę. Przejęte egzemplarze nieprawomyślnej książki, uznanej za heretycką, zostały publicznie spalone⁵⁹.

⁵⁵ K. Lepszy, *Walka sejmowa o konfederację warszawską w roku 1587*, „Odrodzenie i Reformacja w Polsce” IV, 1959, s. 113–115; J.T. Maciuszko, *op. cit.*, s. 200–207; W. Sobieski, *Nienawiść wyznaniowa tłumów za rządów Zygmunta III*, Warszawa 1902, s. 36–39.

⁵⁶ Pińczów – miasto nad Nidą, w woj. sandomierskim.

⁵⁷ *Kościół św. Jana Apostoła i Ewangelisty w Pińczowie*, red. J. Puk, Pińczów 2011, s. 5–6.

⁵⁸ *Materiały do dziejów reformacji w Krakowie. Zaburzenia wyznaniowe w latach 1551–1598*, oprac. R. Żelewski, Wrocław 1962, s. 132–138.

⁵⁹ *Dzieje Poznania do roku 1793*, red. J. Topolski, Poznań 1988, s. 502; J. Łukaszewicz, *Wiadomość historyczna o dyssydentach w mieście Poznaniu w XVI i XVII wieku porządkiem lat zebrana*, Poznań 1832; J. Sójka, *Nehring (Nering, Neryng) Melchior*, PSB, t. XXII, s. 657–658.

Na sejmiku 1586 r. apelowano także o zapewnienie bezpieczeństwa poznańskim Żydom. Niemniej równocześnie wysuwano żądanie, że: „jeśli mają jakie przywileje przeciwko prawom, aby zniesione były” (artykuł 16). Żydzi w Poznaniu podlegali różnym ograniczeniom regulowanymi przepisami miejskimi i państwowymi. Jak wszędzie spotykali się też z agresją, m.in. za czasów Batorego pobito Żydów podległych wojewodzie poznańskiemu⁶⁰.

Wielkopolanie interesowali się również niedawno włączonymi do Rzeczypospolitej ziemiami inflanckimi (artykuł 5). Chcieli, aby posłowie po naradzie z senatorami zajęli się ustanowieniem tam odpowiedniej administracji. Zostało to już postanowione w specjalnej konstytucji na sejmie 1582 r.⁶¹, ale jak można przypuszczać szlachta widziała potrzebę dodatkowego uporządkowania sytuacji lub szybszych działań. Być może zainspirowana została skomplikowaną sytuacją społeczno-religijną panującą w Rydze, która przekształciła się w tzw. rozruchy kalendarzowe trwające od 1584 do 1589 roku⁶².

Sejmikujący podjęli także temat konfliktów granicznych z państwami ościennymi. Zalecali przeprowadzenie odpowiednich ustaw powstrzymujących swawole Kozaków Niżowych, „którzy pokój z pogranicznymi sąsiadami turbują” (artykuł 6)⁶³. Oczywiście chodziło o lenników tureckich, głównie Tatarów, ale także Mołdawian. Batory bezskutecznie próbował rozwiązać problem kozacki, wzorem Zygmunta Augusta przyjmując część Niżowców na żołąd Rzeczypospolitej⁶⁴. Nie uspokajało to jednak sytuacji na Ukrainie.

Chyba bardziej absorbowwały szlachtę wielkopolską niepokoje na pograniczu polsko-pomorskim. Winą za nie obarczono książąt Pomorza Zachodniego⁶⁵. Uważano, że skoro: „dobrodziejstwa koronnego używają i dwa powiaty Bytów i Lamburk trzymają od Korony”, nie powinni pozostać bezkarni. Zadanie wyciągnięcia konsekwencji powierzono królowi (artykuł 14). Zatargi na granicy pomorskiej wynikały przede wszystkim z braku jej dokładnego wytyczenia. Szczególnie newralgicznym i zapalnym miejscem były okolice

⁶⁰ L. Kieniewicz, *op. cit.*, s. 269; A. Michałowska, *Między demokracją a oligarchią. Władze gmin żydowskich w Poznaniu i Swarzędzu (od połowy XVII do końca XVIII wieku)*, Warszawa 2000, s. 11–12.

⁶¹ *Jana Dymitra Solikowskiego...*, *op. cit.*, s. 61–63; *Urzednicy inflanccy XVI–XVIII w. Spisy*, oprac. K. Mikulski, A. Rachuba, *Urzednicy dawnej Rzeczypospolitej XII–XVIII w. Spisy*, red. A. Gąsiorowski, t. IX, Kórnik 1994, s. 7, 11, 12–14.

⁶² R. Heidenstein, *op. cit.*, s. 192–194, 197–198; *Jana Dymitra Solikowskiego...*, *op. cit.*, s. 62, 64.

⁶³ Kwestia kozacka stała się w tym czasie tematem obrad także innych sejmików, zob. M. Ujma, *Sejmik lubelski 1572–1696*, Warszawa 2003, s. 108.

⁶⁴ W. Serczyk, *Na dalekiej Ukrainie. Dzieje kozaczyzny do 1648 roku*, Kraków 1984, s. 74–81. Rozważano również podjęcie radykalnych środków w postaci karnej ekspedycji na Zadnieprze, zob. L. Kieniewicz, *op. cit.*, s. 231–231.

⁶⁵ Książęta pomorcy: Jan Fryderyk (1542–1600), Bogusław XIII (1544–1606), Ernest Ludwik (1545–1592), Barnim X (XII) Młodszy (1549–1603), zob. Z. Boras, *Książęta Pomorza Zachodniego*, Poznań 1996, s. 247–296.

Jastrowia w starostwie waleckim (woj. poznańskie). Spory pojawiały się także w starostwach ujskim i drahimskim (woj. poznańskie) oraz mirachowskim i człuchowskim (woj. pomorskie). Stroną prowokującą często bywali Polacy. W zatargi poważnie zaangażowany był wojewoda poznański Stanisław Górka, uczestniczący w interesującym nas sejmiku. W 1581 r. zebrał nawet kilkuset zbrojnych z działami, którzy na czele ze starostą waleckim Andrzejem Górką dokonali zbrojnej manifestacji, w celu zastraszenia Pomorzan⁶⁶.

Dużo miejsca w uchwałach średzkich poświęcono sądom i prawu. Najważniejsza była kwestia usprawnienia Trybunału Koronnego, z którą wiązano żądanie korektury praw (artykuł 7). Poprawa Trybunału stała się istotnym postulatem szlachty koronnej niemal zaraz po jego powstaniu w 1578 roku. Między innymi proponowano podzielenie go na izby według kryteriów stanowych bądź rzeczowych (zależnie od kategorii spraw). Pojawiły się apele o przedłużenie czasu pracy Trybunału. Wreszcie praktyka pokazywała konieczność zwiększenia jego kompetencji⁶⁷. Domagano się przystąpienia do Trybunału Koronnego Prus Królewskich, co wobec oporu tamtejszych stanów zrealizowano dopiero w 1589 roku⁶⁸.

W odniesieniu do ziem południowo-wschodnich Rzeczypospolitej w Środzie w osobnym artykule zalecano: „P[anowie] Rusacy, aby byli na Trybunale wielkopolskim, a Wołyńcy na małopolskim sądzie” (artykuł 10). Ostatecznie sprawę tę załatwiono inaczej, przyłączając w 1589 i 1590 r. województwa: braclawskie, wołyńskie i kijowskie do lubelskiej kadencji⁶⁹.

Wielkopolanie zajęli się także Trybunałem Litewskim (utworzonym w 1581 r.). Przecistawiali się wprowadzeniu przez Litwinów zaostrożonej procedury procesowej w sprawach karnych. Jednocześnie stanowczo oponowali przeciwko jakimkolwiek zmianom postanowień unijnych. Chodziło tutaj przede wszystkim o kluczowe dla Litwy zatwierdzenie nowego Statutu (korekty II Statutu), co miało podkreślić odrębność Wielkiego Księstwa w ramach Rzeczypospolitej⁷⁰.

Szczegółowe problemy prawne poruszano w artykułach 13 i 19. Przy czym ten pierwszy obecnie jest nieczytelny i niejasny. Artykuły 20, 21 i 22 stano-

⁶⁶ Z. Boras, *Stosunki polsko-pomorskie w drugiej połowie XVI wieku. Zarys polityczny*, Poznań 1965, s. 187–205; M. Dziegieleński, *Aktywność społeczno-polityczna szlachty pogranicza łęborskiego*, Gdańsk 2009, s. 40.

⁶⁷ W. Bednaruk, *Trybunał Koronny. Szlachecki sąd najwyższy w latach 1578–1794*, Lublin 2008, s. 73, 79, 81, 84, 101, 131.

⁶⁸ R. Heidenstein, *op. cit.*, s. 191; W. Bednaruk, *op. cit.*, s. 70.

⁶⁹ *Ibidem*, s. 70–71.

⁷⁰ H. Lulewicz, *op. cit.*, s. 338–339, 347–348, 355; A. Zakrzewski, *Naiwność czy taktyka. Uzasadnienie prób unifikacji prawa litewskiego i koronnego XVI-XVIII wieku*, [w:] *Lietuvos Statutas ir Lietuvos Didžiodios Kunigaikštystės bajoriškoji visuomenė*, suuderė I. Valikonytė, L. Steponavičienė, Vilnius 2015, s. 76–77.

wiły swoisty apel o realizację i przestrzeganie konstytucji sejmowych oraz obowiązującego prawa.

Ważne miejsce wśród decyzji podjętych w Środzie w 1586 r. zajmowały zagadnienia gospodarcze. Szlachta, zaniepokojona problemami monetarnymi, dopominała się o „opatrzenie” mennicy, wybijanie pieniędzy zgodnie z obowiązującymi przepisami oraz przeciwdziałanie wprowadzaniu do Korony złej monety obcej (artykuł 12). Sejmikujący byli zapewne świadomi poprawy, jakie w tym względzie przyniosło panowanie Batorego, z wprowadzeniem ordynacji menniczej z 1578 r. na czele⁷¹, ale równocześnie widzieli niedostatki i chcieli bardziej stanowczych działań. W porównaniu z tym drobnym postulatem było żądanie wprowadzenia cła od mostu żabikowskiego (artykuł 24)⁷².

Specjalną uwagę poświęcono żegludze na Warcie. Zobowiązano posłów sejmowych, aby poprosili króla o wysłanie w tej sprawie poselstwa do margrabiego brandenburskiego i książąt pomorskich (artykuł 15). Spław towarów do Szczecina poprzez Wartę i Odrę utrudniały przywileje składowe Frankfurtu nad Odrą, a także polityka celna Brandenburgii. Z kolei najbardziej zainteresowani nim byli władcy Pomorza Zachodniego, którym zależało na osiągnięciu jak największych zysków z portu szczecińskiego. Z ich inicjatywy, ale także we własnym interesie, dyplomacja polska kilkakrotnie podejmowała negocjacje ze stroną brandenburską na temat otwarcia żeglugi na Warcie i Odrze. Jeszcze za czasów Zygmunta Augusta sejmiki wielkopolskie w Środzie i Kole wychodziły z propozycjami uporządkowania koryta Warty i zaktywizowania żeglugi na niej. Uwolnienie spławu do Szczecina znalazło się również wśród uchwał generała kolskiego w 1577 roku. W okresie panowania Stefana Batorego elektor brandenburski stał się bardziej skłonny do ustępstw z powodu zabiegów o uzyskanie kurateli w Prusach Książęcych. Batory był przychylny otwarciu żeglugi na Warcie i Odrze widząc w tym możliwość osłabienia Gdańska. Zamierzał też dostawami soli wielkiej spłacać władcom Pomorza dług 100 tys. talarów, zaciągnięty jeszcze w 1569 r. przez Zygmunta Augusta. Stanowisko króla popierała szlachta, która w 1580 r. zgodziła się nawet na podatek 3 gr z łana na doprowadzenie Warty do żeglowności. Wszystkie podjęte w tym celu działania skończyły się jednak niepowodzeniem. Wielkopolanie powtórzyli swój postulat z grudnia 1586 r. już za panowania Zygmunta III wiosną 1589⁷³. Sprawę wolnego handlu na Warcie i Odrze załatwiono formalnie dopiero układem polsko-brandenburskim w Trzebiszewie w 1618 roku⁷⁴.

⁷¹ A. Pawiński, *Skarbowość...*, *op. cit.*, s. 441–453.

⁷² Żabikowo – wieś pod Poznaniem, należała do biskupów poznańskich, obecnie dzielnica miasta Lubonia, zob. *Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich*, t. XIV, red. B. Chlebowski, J. Krzywicki, F. Sulimierski, Warszawa 1895, s. 714.

⁷³ *Akta sejmikowe województw poznańskiego i kaliskiego*, s. 31, 35, 77; K. Chojnacka, *Handel na Warcie i Odrze w XVI i w pierwszej połowie XVII wieku*, Poznań 2007, s. 23–67.

⁷⁴ *Ibidem*, s. 68–108.

Szlachta wielkopolska skarżyła się również na niedostatek soli ruskiej (artykuł 17). Na mocy posiadanego przywileju mogła ją nabywać po stałej cenie 48 gr w Bydgoszczy, gdzie powinna być splawiana na koszt skarbu. Często bywały z tym problemy, toteż był to niemal stały element narzekań na sejmikach⁷⁵. Soli brakowało też dla mieszczan i chłopów. Wyjściem mógł być eksport soli zamorskiej przywożonej z Gdańska, nazywanej gradową⁷⁶. W 1572 r. zawiązano spółkę kupiecką, która w Bydgoszczy i Toruniu zbudowała warzelnię do jej przerobu⁷⁷. Uczestnicy sejmiku średzkiego byli takiemu rozwiązaniu zdecydowanie przeciwni i żądali zlikwidowania tych, jak je nazywali, „nowych żup”⁷⁸, zwłaszcza że zaczęły się pojawiać inne tego typu przedsięwzięcia. Równocześnie nie sprzeciwiali się handlowi solą gradową, a nawet go popierali.

W Środzie zajęto się także prywatnymi problemami różnych osób (artykuł 18). Między innymi chciano poruszenia na sejmie kwestii sporów nieznanego nam bliżej Głębockiego⁷⁹ oraz Stanisława Żychlińskiego⁸⁰ ze Ślązakami. Ten ostatni, dziedzic Kargowy i Chwalina na pograniczu wielkopolsko-śląskim, pozostawał w długotrwałym konflikcie z Hansem Rachemberkiem, posiadaczem Klenic i Karsin w księstwie głogowskim. Dopominano się również o wyjaśnienie spraw Jana Oleskiego⁸¹, a także starosty śniatyńskiego Mikołaja Jazłowieckiego⁸². Nie udało się ustalić, o co dokładnie chodziło, ale warto zauważyć, że Jazłowiecki dokonywał nadużyć w handlu solą, bardzo interesującym zgrupowaną w Środzie szlachtę. Mianowicie wyłudził z kancelarii królewskiej pozwolenie na sprzedaż soli ze starostwa śniatyńskiego w składach żup kra-

⁷⁵ *akta sejmikowe województw poznańskiego i kaliskiego*, s. 31, 34–35; Z. Guldon, R. Kabaciński, *Szkice z dziejów dawnej Bydgoszczy XVI–XVIII w.*, Bydgoszcz 1975, s. 9–10; A. Pawiński, *Skarbowość...*, *op. cit.*, s. 64–65, 72, 75, 88–92.

⁷⁶ S. Cackowski, *Udział miast naddręckich w wiślanym handlu towarami solnymi na przełomie XVI i XVII wieku*, [w:] *Balticum. Studia z dziejów polityki, gospodarki i kultury XII–XVII wieku ofiarowane Marianowi Biskupowi w siedemdziesiątą rocznicę urodzin*, red. Z. Nowak, Toruń 1992, s. 92.

⁷⁷ Z. Guldon, R. Kabaciński, *op. cit.*, s. 11–12; L. Koczy, *Dzieje wewnętrzne Torunia do roku 1793*, Toruń 1933, s. 83–85; A. Pawiński, *Skarbowość...*, *op. cit.*, s. 72–76.

⁷⁸ Dla odróżnienia od składów soli, istniejących w Toruniu od 1511 i w Bydgoszczy od 1520 r., zob. A. Keckowa, *Królewskie składy soli w Warszawie w XVI i pierwszej połowie XVII wieku*, „Kwartalnik Historii Kultury Materialnej” XXV/4, 1977, s. 507.

⁷⁹ Być może Głębocki, właściciel wsi Głębockie w powiecie gnieźnieńskim, zob. A. Boniecki, *op. cit.*, t. VI, s. 98, lub Stanisław Głębocki, poseł wielkopolski na sejm 1590/1591, zob. *Posłowie ziemscy...*, *op. cit.*, s. 332.

⁸⁰ Stanisław Żychliński h. Szeliga, zob. *akta sejmikowe województw poznańskiego i kaliskiego*, *op. cit.*, s. 79

⁸¹ Jan Oleski h. Grzymała (zm. między 1589 a 1594) – starosta bierzęgłowski 1570–1589, zob. M. Ferenc, *Dwór...*, *op. cit.*, s. 44, 187, 224; J. Małłek, *Oleski Jan*, PSB, t. XXIII, s. 748–749.

⁸² Mikołaj Jazłowiecki h. Abdank (ok. 1550–1595) – starosta śniatyński 1575–1595, lubaczowski 1575–1595 i czerwonogrodzki 1582–1595, zob. R. Żelewski, *Jazłowiecki Mikołaj*, PSB, t. XI, s. 124–126.

kowskich. Zostało ono wycofane przez Batorego w 1583 roku⁸³. W okresie bezkrólestwa po śmierci króla Stefana Jazłowiecki był stronnikiem Habsburgów i przeciwnikiem Zamoyskiego, mimo że ten udzielił mu wcześniej poparcia w jego sporach ze Zborowskimi o Śniatyn⁸⁴. Wielkopolanie zdecydowanie i nie po raz pierwszy wstawiali się za Stanisławem Sędziwojem Czarnkowskim, powszechnie uważanym za pokrzywdzonego przez Stefana Batorego, a zajmującym wobec króla postawę wybitnie opozycyjną⁸⁵. Trudno powiedzieć, czy obronę Czarnkowskiego można uznać za przejaw sprzeciwu wobec polityki monarchy. Pojawił się w artykułach średzkich także Zborowski, ale w dość niewinnym kontekście. Szlachta bowiem zajęła się Szczytnikami⁸⁶, wsią dziedziczną kasztelana gnieźnieńskiego Jana Zborowskiego⁸⁷, o której mówiono, że niegdyś należała do dóbr królewskich. Polecono posłom, aby prosili władzę o wyznaczenie komisarzy dla wyjaśnienia statusu Szczytnik, a gdyby okazało się, że rzeczywiście jest królewską, zamienienie jej Zborowskiemu na inny majątek (artykuł 23).

Podsumowując, na sejmiku wielkopolskim w grudniu 1586 r. wyrażono z zastrzeżeniem zgodę na projektowaną przez Stefana Batorego wojnę z Moskwą, co niewątpliwie było najważniejsze dla dworu. Wybrani posłowie byli w zdecydowanej większości regalistami, dzięki czemu król mógł liczyć na ich poparcie. Niemniej wysunięto w Środzie szereg różnych postulatów, zapewne mniejszej wagi, ale mogących zaabsorbować izbę poselską i odciągnąć ją od zajmowania się militarnymi zamierzeniami Batorego. Taka okazja dawała opozycji szansę odsunięcia na dalszy plan lub nawet storpedowania planów królewskich. Pozostaje pytanie, czy dysponowała ona siłą i możliwościami do podjęcia zdecydowanych i aktywnych działań na wyznaczonym na luty 1587 r. sejmie. Nie da się też powiedzieć nic pewnego o postawach innych, poza średzkim i liwskim, sejmików koronnych. Cała batalia sejmikowa z końca 1586 r. i przygotowania do sejmu okazały się bezprzedmiotowe wobec śmierci monarchy. W efekcie z punktu widzenia historii politycznej artykuły ze Środy są jedynie ciekawostką, co najwyżej w ograniczonym zakresie prezentującą postawy szlachty wielkopolskiej w chwili rozpoczęcia się bezkrólestwa.

⁸³ A. Keckowa, *op. cit.*, s. 515.

⁸⁴ R. Heidenstein, *op. cit.*, s. 208; *Kronika mieszczanina krakowskiego z lat 1575–1595*, wyd. H. Barycz, Kraków 1930, s. 44–45.

⁸⁵ *akta sejmikowe województw poznańskiego i kaliskiego*, s. 18; S. Kieniewicz, *op. cit.*, s. 91–92; K. Lepszy, *Czarnkowski Stanisław Sędziwój*, PSB, t. IV, s. 221–225.

⁸⁶ Trudno powiedzieć, o którą z licznych wsi Szczytniki chodzi, zob. *Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich*, t. XI, red. B. Chlebowski, W. Walewski, F. Sulimierski, Warszawa 1890, s. 878–880.

⁸⁷ Jan Zborowski h. Jastrzębiec (1538–1603) – kasztelan gnieźnieński 1576–1603, hetman nadworny koronny od 1576, zob. *Urzędnicy wielkopolscy XVI–XVIII w., op. cit.*, s. 38.

ANEKS

Pod redakcją Marka Ferencza, opracowali: Izabela Cisek, Wojciech Duszyński, Paweł Glinka, Artur Goszczyński, Mateusz Gradzik, Paweł Kurtyka, Izabela Majkut, Marcin Mleczek, Joanna Pędzich, Paweł Pręćkowski, Kamila Pyła, Karolina Sopart, Natalia Tyszkiewicz, Agnieszka Wąchała, Radosław Wołyniec⁸⁸

*Archiwum Narodowe w Krakowie, Archiwum Młynowskie Chodkiewiczów,
sygn. 1282.*

[s. 1]

Artykuły sejmiku średzkiego, który był na dzień 15 miesiąca grudnia 1586 złożon, panom posłom na siem [s] walny koronny pro die secunda februarii [2 II] 1587 złożony, podane^a

1. Namawiać się o^b wojnę do Moskwy z inszemi pany posły z drugich wojewóctw [s]. A jeśliże pozwolią na tę wojnę drugie województwa zgodnie, tedy z nimi pozwolić także na podatek na jeden rok tylko taki jaki był przeszłych liat wedlie uniwersału ostatecznego, oprócz mielcuchów⁸⁹ śliacheckich, i przysiąg.
2. Poborcowie powinni będą liczbę⁹⁰ czynić na przyszłym sejmiku.
3. Obrona ruskich krajów z kwarty aby była, a dowiedzieć się czemu tej kwarty ubyło. A pan podskarbi⁹¹ aby dał sprawę prze co jej ubyło, a kto by jej nie wydał, aby takowy każdy za instygacją panów posłów był pozwan.
4. O kompazycją inter status spiritualem et secularem, o wszytkie rzeczy którebykolwiek jednemu stanowi od drugiego nie dostawali, mają się panowie posłowie kusić i namowy, porozumiewając się z pany radami województwa swego, czynić. Wszakże nie konkludować nic, alie na sejmiki, które mają być do tego vigore conventus złożone, referować.

⁸⁸ W opracowaniu tekstu uczestniczyli studenci uczęszczający na prowadzone w Instytucie Historii UJ w roku akademickim 2013/2014 zajęcia laboratoryjne „Praktyczne ćwiczenia w przygotowaniu edycji źródeł nowożytnych”. Edycję oparto na *Instrukcji wydawniczej dla źródeł historycznych od XVI do połowy XIX wieku*, red. Nauk. K. Lepszy, Wrocław 1953.

^a Początkowo wpisano: podany, ale następnie ostatnią literę: y, przerobiono na: e.

^b W rękopisie litera: o, zamazana kleksem.

⁸⁹ Mielcuch – browar, słodownia.

⁹⁰ Liczba – tu: rachunki.

⁹¹ Jan Dulski h. Przegonia (ok. 1534–1590) – kasztelan chełmiński 1571–1590, podskarbi pruski 1581–1590, podskarbi wielki koronny 1581–1590.

5. Z strony iflianskiej ziemie i postanowienia rządu w niej, także i strony Rygi⁹², mają się panowie [p]osłowie^c porozumiewać z pany radami województw ich, nie odstępując lubelskiej konstytucyje⁹³.
6. Namówić na sejmie modus jakoby liudzie sw[a]wolni^d, którzy pokój z pogranicznymi sąmsiady [s] turb[uj]ą^e, byli pohamowani i ich pomocnicy, a mianowici[e]^f Kozacy Niżowi. W czym panowie posłowie mają się [p]orozumiewać^g z pany senatory.
7. Poprawa Trybunału i correctura iurium, aby s[ię]^h stała.
8. Z strony konfederacyjnej⁹⁴ kto by ją łamał, aby się przeciw takowemu modus execucionis naliazł i o to starać, żeby ci którzy w Pińczowie, w Krakowie, w Poznaniu i indziej gwałty poczynili byli karani, a mianowicie o ten świeży gwałt pińczowski.

[s. 2]

9. Z strony Trybunału liczewskiego [s] in actionibus criminalibus jako bez sejmu to postanowili, tak irritum et inane być ma, ponieważ się to mimo spiski stało, tak że insze rzeczy, które by były przeciwko przywileju i spiskom unijej, aby to zniesione było.
10. P[anowie] Rusacy, aby byli na Trybunale wielkopolskiem, a Wołyńcy na małopolskiem sążdeni de consensu wszystkich stanów na sejmie. A jeśli co extra convencionem otrzymali, aby to było irritum et inane.
11. Aby podatki abo czynsze w Prusiech nie bywali bez sejmu stanowione i poruczyć panom posłom, żeby tego nie bywało. A Prusacy aby byli powinni według unijej podliec uniwersałom poborowem na sejmie uczynionem i według nich żeby pobory równo z inszemi dawali, także i w Litwie.
12. Mnicza ponieważ jest niedostateczna z wielką szkodą R.P., opatrzeć to panowie posłowie będą powinni, aby wedlie statutu była kowana, bo w tem ubliżenie wielkie Korona cierpi, a cudzoziemska zła, aby nie była do Korony wnoszona.

⁹² Ryga w pełni uznała władzę Rzeczypospolitej dopiero po 1582 r., zob. E. Kuntze, *Organizacja Inflant w czasach polskich*, [w:] *Polska a Inflanty*, Gdynia 1939, s. 24–25.

^c W rękopisie litera: p niewidoczna z powodu uszkodzenia karty.

⁹³ Konstytucja sejmu lubelskiego z 11 sierpnia 1569 r., zob. *Volumina Constitutionum*, vol. 1: 1550–1585, oprac. S. Grodziski, I. Dwornicka, W. Uruszczak, Warszawa 2005, s. 246 (punkt 5. Ziemia Inflantcka...).

^d W rękopisie litera: a, niewidoczna z powodu uszkodzenia karty.

^e W rękopisie litery: uj, niewidoczne z powodu uszkodzenia karty.

^f W rękopisie litera: e, niewidoczna z powodu uszkodzenia karty.

^g W rękopisie litera: p, niewidoczna z powodu uszkodzenia karty.

^h W rękopisie litery: ię, niewidoczne z powodu uszkodzenia karty.

⁹⁴ Konfederacja generalna warszawska z 28 stycznia 1573, zob. *Volumina Constitutionum*, *op. cit.*, s. 306–307.

13. Ponieważ w tem grawamina się baczą, że ko[.....]ⁱ od sądów bywają wyciągane, tedy to ad correcturam [?] ^j iurium odłożyć.
14. Z strony gwałtów od książąt pomorskich poruczyć panom posłom, aby K[ról] J[ego] M[iło]ść w to wejrzał, abo żeby impunitum nie było, ponieważ że dobrodziejstwa koronnego używają i dwa powiaty Bytów i Lamburk trzymają od Korony.
15. Prosić K[róla] Je[g]o M[iło]ści, aby deputować raczył pewne osoby z panów rad, którzy by z kurfirstem brandeborskiem i z książętami pomorskimi de navigatione Wartica⁹⁵ traktowali.
16. Opatrzeć bezpieczeństwa żydowskie, żeby się im ty gwałty nie działy, jakie się im po ty czasy działy w Poznaniu, a jeśli mają jakie przywileje przeciwko prawom, aby zniesione były.

[s. 3]

17. O sól, aby jej dostatek z żup ruskich dodawano, a nowa żupa w Bydgoszczy i w Toruniu, aby była zniesiona in defectu soli ruskiej. Aby wedlie przeszłych konstytucyi wolno było gradową kupować, a przeciwko temu którzy by tę konstytucyją przestępowali, tak strony nie przepuszczania jej do Bydgoszczy, jako i strony nie dopuszczania in defectu ty [?] gradowej soli kupować, żeby byli karani.
18. Sprawa starosty śniatyńskiego, pana Olieskiego, aby były sądzone, a sprawa Głębockiego^k i p[ana] Żychlińskiego z Śliężaki, aby była zaliecona na sejmie. Także też i sprawa strony zamordowania p[ana] Sienieńskiego. Item sprawa je[g]o m[iłości] pana Czarnkowskiego strony krzywd, które ma, aby także była zaliecona i nagroda, aby mu się stała, [o]^l co się maja p[anowie] posłowie serio ująć.
19. Proces in delationibus criminalibus, gdy poddany w niechęć i nielaskę pańską z odniesienia czyjego wpada, aby był z statutów w jedną gromadę zniesiony, który aby przyniesion był na sejmik średski i nie konkludując nic na sejmie.
20. Petita wszystkie, tak czwartoletniego i tak dwuletniego sejmu, aby skutek wzięły.
21. Przeciwko prawu i konstytucyjom, aby się żadna rzecz nie pozwalała ani czyniła.
22. Wszystkie ekscesy, którekolwiek przeciwko prawu i przywilejom i konstytucyjom są, aby były zniesione.

ⁱ Dalsza część wyrazu nieczytelna z powodu plamy w rękopisie.

^j Odczyt niepewny, ponieważ poza końcowymi literami: ram, początkowa część wyrazu nieczytelna z powodu plamy w rękopisie.

⁹⁵ Warta – rzeka, prawy największy dopływ Odry.

^k Pierwsza litera częściowo niewidoczna z powodu dziury w rękopisie, odczyt niepewny.

^l Litera niewidoczna z powodu dziury w rękopisie.

23. Z strony Szczytnik wsi dziedzicznej je[g]o m[i]łości] pana gnieźnińskiego, iż tak rozumieją, aby byli bona regalia (acz nie wiedzą, aby miały być), prosić aby Król Je[g]o M[i]łość] dał komisarze z tego sejmu, którzy b[y]^m [...] ⁿ kognicyją czynili i jeśliby się pokazało że[by]^o [byli]^p bona regalia, aby była odmiana za nie dana.

[s. 4]

24. Cło od mostu Żabikowskiego, aby było postanowiono.

Stanisław z Górki
 ręką własną

Piotr z Potulic
 wojewoda kaliski
 Opaliński

Na exempliarz
 pierwszy żeby go
 nie odmieniono ty
 się podpisali

Jan Rozrażewski
 podkomorzy poznański
 imieniem wszytkiego
 koła rycerskiego
 ręką własną

Posłowie

Je[g]o m[i]łość] pan Lw[o]wsk^q kasztelan kamiński
 Je[g]o m[i]łość] pan Jan Rozrażewski podkomorzy poznański
 pan Jan Gajowski sędzia poznański
 p[an] Świętosław Orzelski sędzia kaliski
 p[an] Christoph Mileniski stolnik kaliski
 p[an] Adam Czarnkowski starosta py[z]d[rski]^r
 p[an] Stanisław Przyjemski starosta kon[iński]
 p[an] Jan Ostroróg
 p[an] Mikołaj Splawski
 p[an] Stanisław Pogorzelski surogator kaliski
 p[an] Piotr Chojeński
 p[an] Jan Rusiecki

^m Litera niewidoczna z powodu dziury w rękopisie.

ⁿ Słowo nieczytelne z powodu uszkodzenia brzegu karty.

^o Ostatnie litery niewidoczne z powodu dziury w rękopisie, odczyt niepewny.

^p Słowo niewidoczne z powodu uszkodzenia brzegu karty.

^q Litera: o, niewidoczna z powodu dziury w rękopisie.

^r Wyraz częściowo zamazany z powodu plamy w rękopisie.

^s Część wyrazu zamazana z powodu plamy w rękopisie.

Bibliografia

Źródła rękopiśmienne

Archiwum Narodowe w Krakowie, Archiwum Młynowskie Chodkiewiczów, sygn. 1282.
Biblioteka PAU i PAN w Krakowie, Teki Pawińskiego, sygn. 8322.

Źródła drukowane

Akta sejmikowe województw poznańskiego i kaliskiego, t. I, cz. 1: 1572–1616, wyd. W. Dworzaczek, Poznań 1957.
Codex diplomaticus Regni Poloniae et Magni Ducatus Lithuaniae, wyd. M. Dogiel, t. I, Wilno 1758.
Dyaryusze sejmowe r. 1585, oprac. A. Czuczynski, [w:] *Scriptores Rerum Polonicarum*, t. XVIII, Kraków 1901.
Heidenstein R., *Dzieje Polski od śmierci Zygmunta Augusta do roku 1594*, t. II, wyd. W. Spasowicz, Petersburg 1857.
Jana Dymitra Solikowskiego arcybiskupa lwoskiego krótki pamiętnik rzeczy polskich od zgonu Zygmunta Augusta, zmarłego w Knyszynie 1572 r. w miesiącu lipcu, do r. 1590, przeł. z łac. W. Syrokomla, Petersburg i Mohylew 1855.
Kronika mieszczanina krakowskiego z lat 1575–1595, wyd. H. Barycz, Kraków 1930.
Materiały do dziejów reformacji w Krakowie. Zaburzenia wyznaniowe w latach 1551–1598, oprac. R. Żelewski, Wrocław 1962.
Volumina Constitutionum, vol. 1: 1550–1585, oprac. S. Grodziski, I. Dwornicka, W. Uruszczak, Warszawa 2005.
Źródła dziejowe, t. IX: *Księgi podskarbińskie z czasów Stefana Batorego 1576–1586*, wyd. A. Pawiński, Warszawa 1881.

Opracowania

Barycz H., *Orzelski Świętosław*, PSB, t. XXIV, s. 305–309.
Bednaruk W., *Trybunał Koronny. Szlachecki sąd najwyższy w latach 1578–1794*, Lublin 2008.
Besala J., *Stefan Batory*, Warszawa 1992.
Boniecki A., *Herbarz polski*, t. XIII, Warszawa 1909.
Boras Z., *Księżęta Pomorza Zachodniego*, Poznań 1996.
Boras Z., *Stosunki polsko-pomorskie w drugiej połowie XVI wieku. Zarys polityczny*, Poznań 1965.
Cackowski S., *Udział miast naddręweckich w wiślanym handlu towarami solnymi na przełomie XVI i XVII wieku*, [w:] *Balticum. Studia z dziejów polityki, gospodarki i kultury XII–XVII wieku ofiarowane Marianowi Biskupowi w siedemdziesiąt rocznicę urodzin*, red. Z. Nowak, Toruń 1992.
Chłapowski K., *Starostowie w Wielkopolsce, na Kujawach i Mazowszu 1565–1696 (Materiały źródłowe)*, Warszawa 2007.
Chojnacka K., *Handel na Warcie i Odrze w XVI i w pierwszej połowie XVII wieku*, Poznań 2007.
Chorążyczewski W., *Splawski Jan*, PSB, t. XLI, s. 148–149.
Deresiewicz J., *Z przeszłości Prus Królewskich. Skarbowość Prus Królewskich od r. 1466–1569*, Poznań 1947.
Dobrowolska W., *Czarnkowski z Czarnkowa Adam Sędziwój*, PSB, t. IV, s. 214–215.
Dubas-Urwanowicz E., *Król i szlachta na sejmikach batoriańskich. Konflikty i kompromisy*, [w:] *Między monarchią a demokracją. Studia z dziejów Polski XV–XVIII wieku*, red. A. Sucheni-Grabowska, M. Żaryn, Warszawa 1994.

- Dubas-Urwanowicz E., *O nowy kształt Rzeczypospolitej. Kryzys polityczny w państwie w latach 1576–1586*, Warszawa 2013.
- Dworzaczek W., *Mieliński Krzysztof*, PSB, t. XX, s. 775–776.
- Dworzaczek W., *Opaliński Andrzej*, PSB, t. XXIV, s. 72–78.
- Dworzaczek W., *Opaliński Jan*, PSB, t. XXIV, s. 81.
- Dworzaczek W., *Ostroróg Marcin*, PSB, t. XXIV, s. 513–514.
- Dworzaczek W., *Ostroróg Jan*, PSB, t. XXIV, s. 506–511.
- Dworzaczek W., *Pogorzelski Stanisław*, PSB, t. XXVII, s. 214.
- Dworzaczek W., Kowalska H., *Przyjemski Stanisław*, PSB, t. XXIX, s. 181–184.
- Dworzaczek J., Kowalska H., *Rozdrażewski Jan*, PSB, t. XXXII, s. 371–373.
- Dzieje Poznania do roku 1793*, red. J. Topolski, Poznań 1988.
- Dzięcielski M., *Aktywność społeczno-polityczna szlachty pogranicza łęborskiego*, Gdańsk 2009.
- Ferenc M., *Mikołaj Radziwiłł „Rudy” (ok. 1515–1584). Działalność polityczna i wojskowa*, Kraków 2008.
- Filipczak-Kocur A., *Skarb koronny za Zygmunta III Wazy*, Opole 1985.
- Giedroyć F., *Przyczyna zgonu króla Stefana Batorego*, „Przegląd Historyczny” II/1, 1905.
- Grzybowski S., *Jan Zamoyski*, Warszawa 1994.
- Guldon Z., Kabaciński R., *Szkice z dziejów dawnej Bydgoszczy XVI–XVIII w.*, Bydgoszcz 1975.
- Instrukcja wydawnicza dla źródeł historycznych od XVI do połowy XIX wieku*, red. Nauk. K. Lep-szy, Wrocław 1953.
- Kaczorowski W., *Rusiecki (Izdubiński z Ruśca) Jan*, PSB, t. XXXIII, s. 127–128.
- Kadzik D., *Stronnictwa polityczne w izbie poselskiej za czasów Stefana Batorego*, Kraków 2014 (praca magisterska, Archiwum UJ).
- Keckowa A., *Królewskie składy soli w Warszawie w XVI i pierwszej połowie XVII wieku*, „Kwartalnik Historii Kultury Materialnej” XXVV/4, 1977.
- Knot A., *Dwór lekarski Stefana Batorego*, „Archiwum Historii i Filozofii Medycyny oraz Historii Nauk Przyrodniczych” VIII, 1928.
- Kieniewicz L., *Senat za Stefana Batorego*, Warszawa 2000.
- Koczy L., *Dzieje wewnętrzne Torunia do roku 1793*, Toruń 1933.
- Kościół św. Jana Apostoła i Ewangelisty w Pińczowie*, red. J. Puk, Pińczów 2011.
- Kraushar A., *Czary na dworze Batorego*, Kraków 1888.
- Kuntze E., *Organizacja Inflant w czasach polskich*, [w:] *Polska a Inflanty*, Gdynia 1939.
- Leitgeber S., *Potulicki Piotr*, PSB, t. XXVIII, s. 252–255.
- Lepszy K., *Choiński (Chojeński) Piotr*, PSB, t. III, s. 390.
- Lepszy K., *Czarnkowski Stanisław Sędziwój*, PSB, t. IV, s. 221–225.
- Lepszy K., *Gajewski Jan*, PSB, t. VII, s. 215.
- Lepszy K., *Górka Stanisław*, PSB, t. VIII, s. 416–421.
- Lepszy K., *Walka sejmowa o konfederację warszawską w roku 1587*, „Odrodzenie i Reformacja w Polsce” IV, 1959.
- Lulewicz H., *Gniewów o unię ciąg dalszy. Stosunki polsko-litewskie w latach 1569–1588*, Warszawa 2002.
- Lempicki S., *Renesans i humanizm w Polsce. Materiały do studiów*, Kraków 1951.
- Łukaszewicz J., *Wiadomość historyczna o dyssydentach w mieście Poznaniu w XVI i XVII wieku porządkiem lat zebrana*, Poznań 1832.
- Maciuszko J.T., *Konfederacja warszawska 1573 roku. Geneza, pierwsze lata obowiązywania*, Warszawa 1984.

- Małłek J., *Oleski Jan*, PSB, t. XXIII, s. 748–749.
- Michałowska A., *Między demokracją a oligarchią. Władze gmin żydowskich w Poznaniu i Swarzędzu (od połowy XVII do końca XVIII wieku)*, Warszawa 2000.
- Olejniki K., *Stefan Batory 1533–1586*, Warszawa 1988.
- Pałucki W., *Drogi i bezdroża skarbowości polskiej XVI i pierwszej połowy XVII wieku*, Wrocław 1974.
- Pawiński A., *Skarbowość w Polsce i jej dzieje za Stefana Batorego*, Warszawa 1881 (Źródła dziejowe, t. VIII).
- Pawiński A., *Stefan Batory jako myśliwiec*, [w:] *Źródła dziejowe*, t. XI: *Akta Metryki Koronnej co ważniejsze z czasów Stefana Batorego 1576–1586*, wyd. A. Pawiński, Warszawa 1882.
- Pieńkowska A., *Zjazdy i sejmy z okresu bezkrólestwa po śmierci Stefana Batorego*, Pułtusk 2010.
- Posłowie ziemscy koronni 1493–1600*, oprac. W. Uruszczak, I. Kaniewska, M. Ferenc, J. Byliński, red. I. Kaniewska, Warszawa 2013.
- Romaniuk T., *Działalność polityczno-reformacyjna szlachty różnowierczej na sejmiku lubelskim w latach 1575–1648*, „Rocznik Lubelski” XVIII, 1975.
- Scheuring H.Z., *Czy królobójstwo? Krytyczne studium o śmierci Stefana Wielkiego Batorego*, Londyn 1964.
- Serczyk W., *Na dalekiej Ukrainie. Dzieje kozaczyzny do 1648 roku*, Kraków 1984.
- Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich*, t. XI, red. B. Chlebowski, W. Walewski, F. Sulimierski, Warszawa 1890, t. XIV, red. B. Chlebowski, J. Krzywicki, F. Sulimierski, Warszawa 1895.
- Sobieski W., *Nienawiść wyznaniowa tłumów za rządów Zygmunta III*, Warszawa 1902.
- Sójka J., *Nehring (Nering, Neryng) Melchior*, PSB, t. XXII, s. 657–658.
- Sucheni-Grabowska A., *Walka o wymiar i przeznaczenie kwarty w końcu XVI i na początku XVII wieku*, „Przegląd Historyczny” LVI/1, 1965.
- Szczucki L., *U źródeł legendy o otruciu Stefana Batorego*, [w:] *Kultura staropolska – kultura europejska. Prace ofiarowane Januszowi Tazbirowi w siedemdziesiątą rocznicę urodzin*, red. S. Bylina, Warszawa 1997.
- Ujma M., *Sejmik lubelski 1572–1696*, Warszawa 2003.
- Uruski S., *Rodzina. Herbarz szlachty polskiej*, t. VIII, Warszawa 1911.
- Urzędnicy inflanccy XVI–XVIII w. Spisy*, oprac. K. Mikulski, A. Rachuba, *Urzędnicy dawnej Rzeczypospolitej XII–XVIII w. Spisy*, red. A. Gąsiorowski, t. IX, Kórnik 1994.
- Urzędnicy wielkopolscy XVI–XVIII w. Spisy*, oprac. A. Bieniaszewski, *Urzędnicy dawnej Rzeczypospolitej XII–XVIII w. Spisy*, red. A. Gąsiorowski, t. I, z. 2, Wrocław 1987.
- Walter F., *Choroby i zgon króla Stefana Batorego w świetle narady lekarskiej*, Lwów 1934 (odbitka z „Polskiej Gazety Lekarskiej” 32–35, 1934).
- Wimmer J., *Wojsko i skarb Rzeczypospolitej w XVI i XVII wieku*, „Studia i Materiały do Historii Wojskowości” XIV, cz. I, Warszawa 1968.
- Wrede M., *Itinerarium króla Stefana Batorego 1576–1586*, Warszawa 2010.
- Zakrzewski W., *Stefan Batory*, Kraków 1887.
- Zakrzewski A., *Naiwność czy taktyka. Uzasadnienie prób unifikacji prawa litewskiego i koronnego XVI–XVIII wieku*, [w:] *Lietuvos Statutas ir Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės bajoriškoji visuomenė*, suderė I. Valikonytė, L. Steponavičienė, Vilnius 2015.
- Zalewski L., *Szlachta ziemi liwskiej. Sejmiki, urzędy, herbarz*, Warszawa 2005.
- Żelewski R., *Jazłowiecki Mikołaj*, PSB, t. XI, s. 124–126.

Marek Ferenc
(Jagiellonian University, Kraków)

THE DEPUTIES AND PARLIAMENTARY INSTRUCTIONS
TO A PARLIAMENT (*SEJM*) WHICH NEVER CONVENED.
ARTICLES OF THE ŚRODA DIETINE (*SEJMIK*) OF 15 DECEMBER 1586

S u m m a r y

In summer 1586 the king Stefan Batory decided to summon the parliament for 2nd February 1587. In the parliamentary legation he scolded the nobles for not taking tax decisions at the previous parliament, but concentrated on foreign policy in reference to the summoned one. He warned of the Tartar, Turkish and Muscovite threats. It was the last, which he considered the gravest and asked the nobles to raise taxes for a war against the tsar. He also asked the dietines to give their representatives (deputies) a free hand in decisions.

At the Great Poland dietine in Środa, a limited agreement was granted for a future war against Moscow. The elected deputies were mostly royalists and the king could count on their votes. Nevertheless the dietine in Środa produced a number of additional postulates to be discussed at the convention. These were of lesser importance, but could effectively prevent the house from discussing and passing royal military plans. Thus a question is born, whether the monarch could accumulate enough backing among deputies to pass his ideas at the February meeting. Unfortunately we are not able to answer this question, as the parliament never convened due to monarch's death on 12 December 1586. We have only limited information about nobles' stand from two dietines: from Środa and Liw.